

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ISSN 1991-3494

Volume 4, Number 362 (2016), 250 – 259

**LEARNING PROBLEMS EFFICIENCY OF ENTERPRISES
IN THE PETROLEUM SECTOR**

S. M. Egemberdieva, N. D. Esmagulova, A. K. Kadyrbergenova

Eurasian National University named after L. N. Gumilev, Astana, Kazakhstan.

E-mail: aksanat@mail.ru

Keywords: the oil and gas sector, performance indicators, SWOT analysis, model of increasing the economic efficiency.

Abstract. Purpose – based on the analysis of the activities of the oil and gas industry of Kazakhstan proposed the model of effective functioning of the enterprises of the oil and gas industry.

Methodology – analyzed statistical data of Kazakhstan, data of the oil and gas industry, a review of the literature.

Findings – considered a model for the effective functioning of the enterprises of the oil and gas industry and directions of innovative activities. The most important directions of forming of effective mechanism of stimulation of economic growth – ensuring a high level of investment activity, regulation of financial activities, the formation of the securities market, preparation of short and medium-term forecasts.

ӘОЖ 338.45:655.6

**МҰНАЙГАЗ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ
ТИІМДІ ҚЫЗМЕТ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРИ**

С. М. Егембердиева, Н. Д. Есмагулова, А. К. Кадырбергенова

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Түйін сөздер: мұнай-газ секторы, қызметінің тиімділік көрсеткіштері, экономикалық тиімділік.

Аннотация. Жұмыстық мақсаты – Қазақстанның ұлттық мұнай-газ секторына жүргізілген талдау негізінде мұнайгаз кәсіпорындарының тиімді қызмет ету мәселелерін ашу.

Әдіснама – мұнай-газ саладағы әдебиеттерге шолу, Қазақстанның статистикалық мәліметтері, мұнайгаз кәсіпорындарының деректері талданды

Қорытындылар – мұнайгаз кәсіпорындарының қызметінің экономикалық тиімділігін арттыру және инновациялық қызметтерінің бағыттары қарастырылған. Экономикалық өсімді ынталандырудың тиімді тетігін қалыптастырудың маңызды бағыттары – жоғары деңгейдегі инвестициялық белсенділікті қамтамасыз ету, қаржылық қызметті реттеу, бағалы қағаздар нарығын қалыптастыру, қысқа және орта мерзімді болжамдар жасауды талап етеді.

Kiриспе. Қазақстан экономикасының алдында Еуразиялық экономикалық одақтың 2015 жылдан бастап қызмет ету мен жақын болашақтағы Дүниежүзілік сауда үйіміна мүшелігі жағдайында бәсекеге қабілеттілігін сақтап қалу міндепті өзекті болып саналады. Осы арада отандық өндірушілер мен компаниялар технология мен инновациялық әлеуетке баса назар аударуы қажет. Қозіргі жағдайда елдің бәсекеге қабілеттілігі оның халықаралық еңбек бөлінісі мен жаһандық халық шаруашылығында әлемдік нарық сұранысына сай тауар өндіре және қызмет көрсете отырып қатысуымен сипатталады.

Қазақстан үшін әлемдік шаруашылықта шикізаттық ел ретінде емес, технологиялық деңгейі жоғары, күшті қаржы институттарымен дамыған инфрақұрылымы мен ақпараттық секторы бар экономикалық дамыған ел ретінде қатысусы маңызды стратегиялық міндет болып табылады.

Өндіріс тиімділігін арттырудың обьективтік қажеттілігі кеңейтілген үдайы өндіріс процессинің экономикалық мұддемен тікелей байланыстырылғында. Дамудың қозғауши басым күштерінің бірі болып саналатын экономикалық мұдделер өндіріс тиімділігінің артуына ынталандырудың ғылыми негізделген жүйесін ұттымды қолдану арқылы есептеді. Сонымен қатар, экономикалық мұдделер, ынталандыруды қоғамның заңдылықтарымен байланыстырып тұратын орталық буын болып табылады.

Негізгі бөлім. Кәсіпорынның экономикалық тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін келесі талаптарды орындау қажет:

- қажеттіліктерді жоғары деңгейде қанағаттандыру;
- кәсіпорынның бәсекеге қабілетті өнімінің сапасын өндірістің тиімділігі арқылы көрсетілуі;
- табис алып келетін дәстүрлі технологияны қолдана отырып, ресурстардың бір бөлігін жаңа технологияларды енгізуге бағыттау, техникалық мүмкіндіктерді әртараптандыру;
- жаңа өзгерістерге дайын болу, оларға тез қарқынмен бейімделе білу. Кәсіпорынның өзі жаңа идеяларды шығара білу, новатор болуы.

Бәсекеге қабілеттіліктің басты түйіні экономиканы жаңғырту және әртараптандыру. Қолда бар саланы жаңғырту жолымен тиімділікке қол жеткізу. Оңдағы мақсат еңбек өнімділігі мен өзіндік құнды арттыру. Негізгі күш импорт алмастыру мен экспорттың күшеюіне әкелетін секторларға жұмылдырады. Жаңа жоғары технологиялық жұмыс орындарын құру экономиканы әртараптандыруға алып келетіндігі айқын.

Экономиканың бәсекеге қабілеттілігін қалыптастырудың негізгі бағыттары, яғни өндірістің ғылыми-техникалық және инновациялық әлеуетін қалыптастыру, тиімді басқару жүйесін құру арқылы өнеркәсіп саласының бәсекеге қабілеттілігін жүзеге асыру бәсекеге қабілетті өнеркәсіп салаларын құру факторларына негізделеді. Саланың бәсекеге қабілеттілігінің факторлар тобы экономикалық артықшылыққа қол жеткізеді, сонымен қатар нарықтың барлық қатысушыларының әлеуметтік қанағаттануына әкеледі [1, 2].

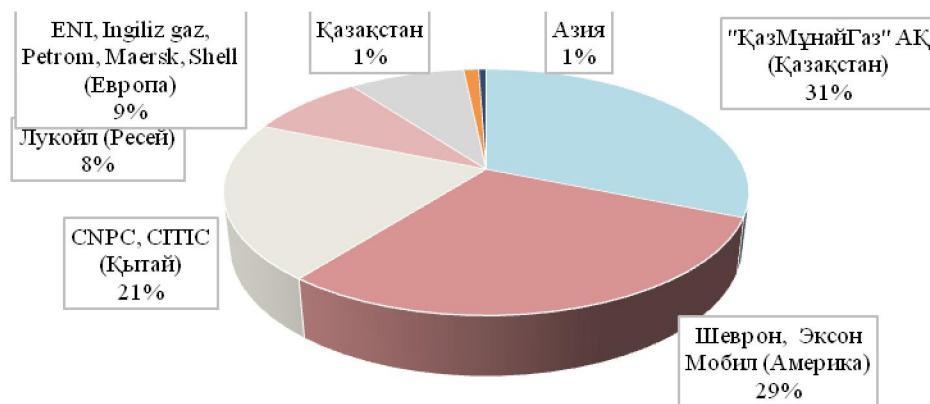
Өңдеуші өнеркәсіпте және қызмет көрсету саласында бәсекеге түсуге қабілетті және экспортқа бағдарланған тауарлар, жұмыстар және қызметтер өндірісі мемлекеттік индустриялдық-инновациялық саясаттың басты нысанасы болып табылады.

Қазіргі таңда көптеген кәсіпорындардың стратегияларына өзгерістер енгізіліп жатыр. Олар жаппай өндіріс стратегиясынан бас тартып инновациялық стратегияға бағытталды. Жаңалықтар кәсіпорындарға шаруашылықтың дұрыс жұмыс істеуін, тиімділікпен бәсекелестік қабілеттінің жоғары болуын қамтамасыз етеді. Бәсекелестік позициялармен өндіріс тиімділігі және инновациялық әлеует арасында тығыз байланыс бар. Кәсіпорынның экономикалық тиімділігін арттыруға өнімнің сапасы, шығындарды тиімді пайдалану саясаты, жаңа бәсекеге қабілетті жобаларды жарықка шығару және тиімді бизнес-жобаларды таңдай білу есептеді. Осындай мақсаттар мен міндеттер мұнайгаз секторы кәсіпорындары алдында да басты орында тұрған мәселе.

Қазақстанның ұлттық мұнай-газ секторы ЖІӨ-дегі улесі айтарлықтай жоғары деңгейде. Сектордың басты міндеті – бәсекеге қабілетті өнім өндірісінің жоғары қарқынды өсуін қамтамасыз ету. Бұл үшін заманауи құрылғылар мен тиімді технологияларды пайдалану қажет. Шикізат көздеңінің дәстүрлі емес түрлерін пайдалы өңдеу, қолданыстағы құрылғыларды техникалық және технологиялық жаңғырту, жаңа өнім түрлерін өндіретін кәсіпорындар салумен тығыз байланысты. Мұндай жағдайда, қолданыстағы мұнай-газ секторы тиімділігінің өсуі тек ғылым мен өндірістің бірігінде арқылы, ғылыми жетістіктердің кең қолданумен, жаңа технологиялар мен техниканы жедел қолданысқа енгізу арқылы ғана жүзеге аспақ. Инновациялық және инвестициялық қызметтің жаңдануы «ҚазМұнайГаз» АҚ-ның дамуын шектеп отырған факторлардың зиянды әсерін әлсіретіп, өндірістік әлеуеттің түбебейлі жаңаруын қамтамасыз етеді, барлық ресурстар шығынын азайтып, қоршаған ортаны қорғау шарттарын мұлтіксіз орындауға өнімнің дәстүрлі және жаңа түрлерін шығаруға ықпалын тигізеді. Инновациялық үрдістің бұлайша қалыптасусы үшін дайындығы жетік, жоғары білікті мамандар қажет.

Өйткені жаңа технологиялық жетістіктер, ресурс үнемдейтін технологиялар, еңбек өнімінің жоғары сапасы, барған сайын, адамның шығармашылық қабілетіне тәуелді болып барады. Олардың деңгейі қаншалық жоғары болса, өндіріс нәтижелері соншалық маңызды. Әлемнің жетекші мемлекеттерінде зияткерлік әлеует экономикалық өсімнің іргелі көзіне айналған. Демек, экономиканың тиімді дамуын ынталандырудың экономикалық механизмі ғылымға, жаңа технологияга, жаңа білімге, адами капиталын нәтижелі қолдануға негізделуі қажет [3, 4].

«ҚазМұнай Газ» АҚ-ның еліміздің мұнай-газ секторындағы үлесі төмендегі 1-суретте көрсетілген.

Ескерте. «ҚазМұнайГаз» Ұлттық Компания Акционерлік Қоғамының мәліметтері бойынша құрастырылды [5].

1-сурет – 2014 жылға «ҚазМұнай Газ» АҚ-ың мұнай-газ секторындағы үлесі, %

«ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ үлесі республика бойынша мұнай өндіруден 30 % құрайды. «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ компаниялар тобының газ конденсаты мен мұнай өндірудің 2014 жылғы жинақтаған мөлшері 22,6 млн тоннаны құрады. «ҚазМұнайГаздың» 2014 жылғы дәлелденген көмірсу қорлары құрайды: мұнай – 776, млн тонна, табиги газ – 475,5 млрд текше метр (1-кесте).

Жоғарыдағы кестеде көріп отырғанымыздай сұйық көміртектердің дәлелденген әрі шығарылатын қорлары (мұнай және конденсат) 2012 жылы 815,4 млн тонна, 2013 жылы бұл көрсеткіш 822,7 млн тоннаны құраса, 2014 жылы 853,5 млн тоннаны құрады. Яғни, 2013–2014 жылдарын салыстырмалы түрде қарастырсақ 2014 жылы 30,8 млн тоннаға дейін өсімді байқауға болады.

Ал, «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның мұнай өндіру көлемі 2012 жылы 19,3 млн тоннаны, 2013 жылы бұл көрсеткіш 21,4 млн тоннаны құраса, 2014 жылы 22,5 млн тоннаға дейін өскендігін байқауға болады.

Казақстан Республикасындағы мұнайдың және газ конденсатының дәлелденген қоры 5,3 млрд тоннаны құрайды, бұл әлемдегі оныншы позиция. Ондаған барлау келісімшарттарының бар болуы бұл қөлемнің өсуіне үміт әкеледі. Бірақ өндірудің көбеюіне қолда бар кор арқылы да болжам жасауга болады. 2013 жылы мұнайды және газ конденсатын өндіру 2012 жылы 79,2 млн тоннаны немесе 98,9 % құрады.

Казақстан үшін басты басымдық – бұл ішкі нарықты қанағаттандыру. Экономикалық өсімнің негізгі қуаты болып ішкі тұтыну және алдынғы қатарлы технологиилар импортының дамуында өспелі капиталдық салым мен бәсекеге қабілетті өнімдер өндіру саналады. Соңғысы еңбек өнімділігін жоғарлатуға және өндеу саласында ауыр индустрия, химиялық және мұнайхимиясы өнеркәсібі т.б. дамытуды қамтамасыз етеді.

Өндіру көлемі жеткілікті болғандықтан, мұнайдың басым бөлігін экспорттауға мүмкіндік бар. 2013 жылдың қорытындысы бойынша шикі мұнайдың 14,2 млн тоннасы қайта өнделді немесе өткен жылғы деңгеймен салыстырғанда – 103,6%. Қайта өнделген мұнайдың үш мұнай зауытында өнделгені: бензин – 2879,2 мың тонна; дизель отыны – 4225,8 мың тонна; мазут – 3911,3 мың тонна; авиакеросин – 421,1 мың тонна [5, 6].

Мемлекеттік үдемелі индустріалдық-инновациялық даму бағдарламасына сәйкес мұнай өндеу зауыттарын қайта жаңарту және жаңғырту бойынша жұмыстар жалғасуда.

1-кесте – 2012–2014 жж. «ҚазМұнайГаз» ҮК» АҚ қызметінің тиімділік көрсеткіштері

№	Атауы	Өлш. бір.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2014/2013,+/-
1	Сұйық қоміртектердің дәлелденген әрі шығарылатын қорлары (мұнай және конденсат)	млн т	815,4	822,7	853,5	30,8
2	Мұнай өндіру көлемі	млн т	19,3	21,4	22,5	1,1
3	Қазақстан Республикасы МӘЗ-дерінің тенгерліген өңдеу көлемінің «ҚазМұнайГазга» ҮК АҚ тиесілі үлесі	млн т	10,5	11,8	12,7	0,9
4	Мұнай өңдеу төрөндігі:	%				
5	АМӘЗ		53,7	57,6	59,3	1,7
6	ПКОП		73	76	78,1	2,1
7	ПМХЗ		68	72	76	4
8	Құбыржол көлігімен мұнай тасымалдау көлемі	млн т	63,3	65,8	67,6	1,8
9	Теніз – сауда көлігімен мұнай тасымалдау көлемі	млн т	9,6	11,4	13,4	2
10	Газ тасымалдау көлемі	млрд м ³	101,4	109,2	112,7	3,5
11	Газды ішкі тасымалдау көлемі	млрд м ³	10	10	13	3
12	Жолдық битумды өндіру көлемі	мың т	179	186	189	3
13	ROACE	%	10,1	10,1	13,5	3,4
14	EBITDA margin	%	17,4	17,4	19,1	1,7
15	Тауарларды сатып алудың жалпы көлеміндегі жергілікті қамтудың көлемі (ҚМГ ДК 13.12.2011 жылғы № 8/2011)	%	38,4	40	43	3
16	Көрсетілген қызметтер мен тауарлардагы жергілікті қамтудың көлемі	%	61	62	63	1
17	Корпоративтік басқару рейтингі	%	63,7	65,9	67	1,1
18	Еңбек өнімділігі, шоғырланған	мың тт/адам	34 048	35 097	36 764	1667
19	Еңбек өнімділігі, мұнай өңдеу	т/адам	500	501	503	2
20	Еңбек өнімділігі, құбыржолымен мұнай тасымалдау	т/адам	6 731	6 890	675	785
21	Еңбек өнімділігі, танкерлік флот	т/адам	30 201	30 600	31 497	897
22	Еңбек өнімділігі, газ тасымалдау	мың м ³ /адам	15 137	16 590	17 654	1064
23	Еңбек өнімділігі, мұнайды қайта өндөу	т/адам	1 873	1 960	1 980	20

Ескерте. «ҚазМұнайГаз» Ұлттық Компания Акционерлік Қоғамының мәліметтері бойынша [5].

2011–2012 жж. қорытындылары бойынша ҚМГ әлемнің 50 ең ірі мұнайгаз компанияларының санатына кірді (Energy Intelligence Top 100: Corporate Comparison Analytics рейтингіне сойкес). 2012 жылдың бас кезіндегі жағдай бойынша дәлелденген, өндірілген мұнай қорлары бойынша ҚМГ 25–27 орынға ие, 2011 жылдың қорытындылары бойынша мұнай өндіру көлемі бойынша 35–39 орынға ие, 2011 жылдың қорытындылары бойынша мұнай өңдеу көлемі бойынша 40–42 орынға ие, газ қорларының көлемінің және газ өндіру көлемінің көрсеткіштері бойынша 70-ші орыннан төмен. ROACE, EBITDA margin және еңбек өнімділігі көрсеткішін қоса алғанда, экономикалық тиімділіктің көрсеткіштері бойынша ҚМГ басқа тік интеграцияланған компаниялардың тиісті мәндері диапазонының шектерінде түрғандығын нақты түрде төмендегі кестеден байқауға болады (2-кесте).

«ҚазМұнайГаз» ҮК АҚ-ның ROACE көрсеткіші 12,67%-ды құрап отыр яғни, ол бәсекелестермен салыстырғанда TNK-BP, Газпромнефть, Sinopec компанияларынан кейін төртінші орынды иеленуде [5, 7].

Ал, EBITDA margin көрсеткіші 16,2%-ды құрап, бәсекелестермен салыстырғанда үшінші орынды иеленіп отыр. Сондай – ақ, еңбек өнімділігі, адам басына 31,53 млн теңгені құрайды және мұнай өндіру бойынша еңбек өнімділігі, адам басына 558 тоннаны құрап отыр. «ҚазМұнайГаз» ҮК» АҚ Қазақстанның мұнай-газ секторында көшбасшылық қызметін жалғастыруда.

«ҚазМұнайГаз» ҮК» АҚ-ның қызметіне жасалған SWOT-сараптама төмендегі кестеде берілген (3-кесте).

2-кесте – «ҚазМұнайГаз» ҮК АҚ-ның экономикалық тиімділік көрсеткіштері бойынша бәсекелестерімен саралануы

Атаулары	ROACE, %	EBITDA margin, %	Еңбек өнімділігі, млн тт/адам	Мұнай өндіру бойынша еңбек өнімділігі, тн/адам
«ҚазМұнайГаз» ҮК АҚ	12,67	16,2	31,53	558
CNPC	7,48	9,79	35,36	н/д
Sinopec	13,72	6,9	156,6	н/д
Repsol	6,86	14,18	248,25	н/д
OMV	9,02	12,36	169,58	н/д
TNK-BP	35,45	24,47	194,38	4 549
Газпромнефть	19,93	20,65	101,01	8 010

Ескертпе. «ҚазМұнайГаз» ҮК» АҚ мәліметтері бойынша [5].

3-кесте – Компанияның қызметтіне SWOT-сараптама

МЫҚТЫ ЖАҚТАРЫ	ӨЛСІЗ ЖАҚТАРЫ
<ul style="list-style-type: none"> Қолма-қол қаражаттары бойынша мықты позициялар (4,3 млрд АҚШ долл.) ҚМГ ҮК еншілес компаниясы статусындағы ерекше жағдай (мұнай-газ активтерін иеленудегі айрықша құқықты пайдалану мүмкіндігі және мемлекет тарағынан қолдана) Құрлықта мұнай өндірудегі бай тәжірибе Көмірсугегі пікір затының елеулі корлары Ары қарай инвестициялауға мүмкіндік беретін қаражат ақынын қамтамасыз етуші әрекеттері бизнес 	<ul style="list-style-type: none"> Кен орындары жүдеуінің жоғары деңгейі Мұнай өндірісіндегі өзіндік бағамының жоғарылығы Материалдық-техникалық базалың өскіруі Тенізделгі және шетелдік жобаларды басқарудағы тәжірибелінің жоқтығы Газ бизнесін жүргізу дегі тәжірибелінің жоқтығы Бизнестің қазіргі және келешек қажеттілігіне жауап бермейтін үйымдастырушылық құрылым Жыл сайынты АМӘЗ-ге міндетті мұнай жеткізу Кадрлік саясаттың бизнес қажеттіліктеріне сәйкес болмауы R&D саласындағы өз сараптамасының жоқтығы Профильдік емес активтерді иеленуі Жетілмелген корпоративтік мәдениет
МУМКІНДІКТЕРІ	ҚАУШТЕР
<ul style="list-style-type: none"> Қызметтің тиімділігін арттыру Геологиялық барлау арқылы өсу КСКМ-дегі теңіз жобаларына қатысу мүмкіндігі КР-дағы активтердің ары қарай шоғырлануы Жаңа технологияларды ендіру Халықаралық нарықтарға шығу мақсатындағы стратегиялық серіктестік және шетелдік жобаларды басқарудағы тәжірибе жинау мен технологияларғы қолжеттілділік Инвестициялық жобаларды, оның ішінде М&А жобаларын іске асыруға қаржы тартуға мүмкіндік беретін жоғары несиелік рейтинг Газ бизнесін дамытуға қатысты портфельді диверсификациялау Мұнай мен газ өндірісіндегі дәстүрлі емес көздерді жасау 	<ul style="list-style-type: none"> Колайсыз бағамдық конъюнктура (Брент сортындағы мұнайға 65 долл./барр. деңгейінен томен бағанын ұзак үақыт бойы орнауы) Компанияның өндіріс өсімінен шығындар өсімінің артуы КР құрлығындағы мұнай-газ активтерін иелену арқылы өсу мүмкіндіктерінің шектелуі Заңнамалық өзгерістерге сәйкес бизнес жүргізу жағдайларының нашарлауы Өндірістің тоқтауы мен ірі қаржы және абырай шығындағы экелуі ықтимал экологиялық және табиги апаттар Тауарлар мен қызметтерді сатып алу саласындағы қолданыстағы қазақстандық заңнамалардың компанияның операциялық тиімділігін арттыруға мүмкіндік бермейтіндігі КР ішіндегі шетелдік компаниялармен активтер мен сапалы ресурстарға қол жеткізу дегі бәсекелестіктің өсуі Баламалы қуат көздерін іздеудегі әлемдік үрдістің күшінде

Ескертпе. Авторлармен құрастырылған.

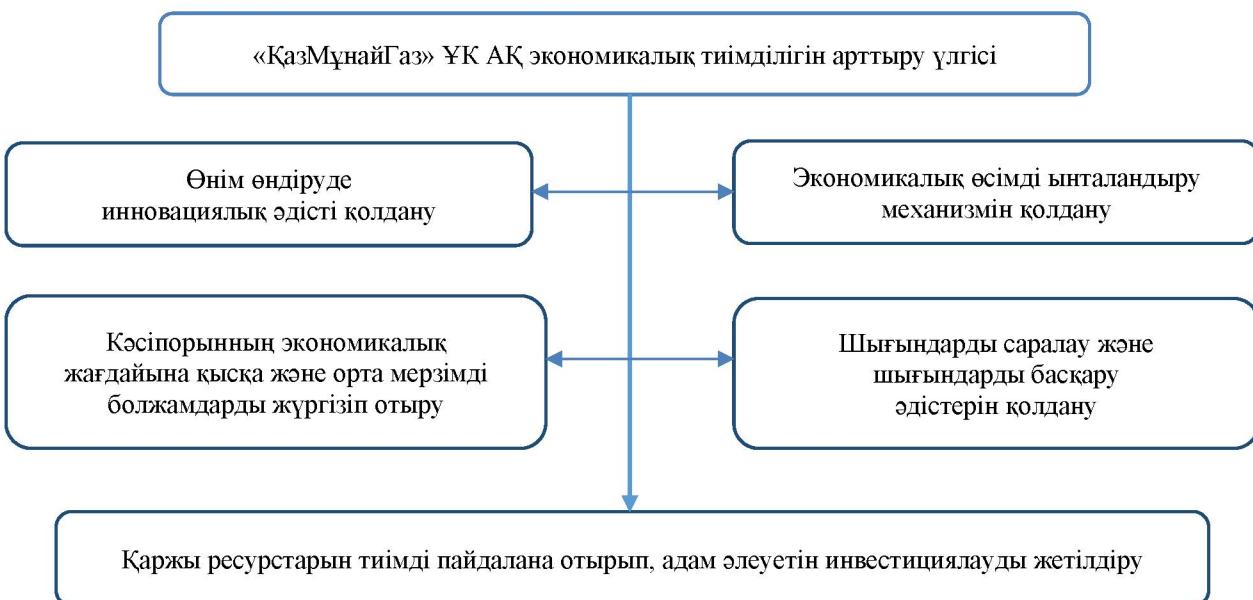
Фаламдық экономикалық дағдарысқа қарамастан, компания бұрынғысынша оның мұнай бағасының төмендеуіне байланысты қындықтарды, басқа да сыртқы және ішкі факторларды игеруге қажетті ресурстарға ие. Берілген SWOT-сараптама компанияның сыртқы ортасы қамтамасыз ететін ҚМГ БӘ ішкі мықты мүмкіндіктерін тиімді пайдалану арқылы қол жеткізетін нақты стратегиялық мақсаттарын анықтау үшін жасалған. ҚМГ БӘ негізгі мақсаты компанияның акционерлік құнын арттыру болып табылады. ҚМГ БӘ мұнай қорын және көмірсугегі шикізатын өндіруді арттыру, қолданыстағы активтердің табыстырылуын арттыру және бизнестің жаңа бағыттарын дамыту арқылы компания құнының өсуіне қол жеткізуге талпынады [5, 8].

1) Компания көмірсүтегі қорлары мен мұнай өндіруді арттыру үшін келесідей жұмыстарды атқарылуы қажет: компанияның қолданыстағы кенорындарындағы ағымдағы мұнай өндіру деңгейін ұстап тұру; компанияның қолданыстағы кенорындарында мұнайбергіштігі коэффициентін арттыру; Қазақстанда және одан тысқары геологиялық барлау алаңдарында барлау жүргізу және қолданыстағы кенорындарында жете барлау жұмыстарын жүргізу; Қазақстандағы және шетелдердегі жаңа активтерді сатып алу; компанияның активтер қоржынын теңіз жобаларымен және газ активтерімен толықтыру;

2) Қолданыстағы активтердің табыстылығын мынадай жолдармен қамтамасыз етіледі: шығындарды тиімді басқару; бизнес-процесстердің, технологиялық процесстердің тиімділігін автоматтандыру арқылы арттыру; жаңа технологияларды енгізу; активтер құрылымын оңтайландыру және бизнесі басқару моделін жетілдіру;

3) Бизнесінде жаңа бағыттарын дамыту келесі жолдармен қамтамасыз етуі қажет: барлау және өндіру, сервистік қызмет көрсету саласының жетекші мұнайгаз компанияларымен ұзақмерзімді серіктестік қарым-қатынас орнату; кәсіби біліктілігі жоғары мамандар өзірлеу және оларды дамыту; өзіндік техникалық және технологиялық саралтауды дамыту; Теніз жобаларын, газ бизнесін және халықаралық активтерді басқару тәжірибесін дамыту, оның ішінде ірі халықаралық мұнайгаз компанияларымен серіктес болу Сапалық өзгерістердің көрінісі мынадай: аралық өніммен салыстырғанда түпкілікті өнімнің әлдеқайда алда болуы; өндірілетін өнім сапасының тез өзгеруі мен түрлерінің жаңаруы; ғылыми-техникалық прогресс жылдамдығын анықтайдын өндіріс салаларының өсуі [5].

Келесі кезекте «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ қызметтінің экономикалық тиімділігін арттыру үлгісі тәмендеғі суретте көрсетілген (2-сурет).

Ескерте. Авторлармен құрастырылған.

2-сурет – «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ қызметтінің экономикалық тиімділігін арттыру үлгісі

Модельден экономикалық өсімді ынталандыру механизмінің экономикалық тиімділіктің өсуіне бағытталып тұрғанын анғаруға болады. Механизм тиімділігінің критерилері экономикалық өсімнің сапалық анықтамасын көрсетеді, яғни экономикалық өсім үнемі экономикалық дамуды қамтамасыз ету қабілетіне байланысты. Экономикалық өсімді ынталандыру механизмі қызметтінің нәтижелері тек сандық емес, әсіресе сапалық өсімде де көрінеді, бұл өз кезегінде, адамдардың өмір сүру деңгейінің көтерілуіне, өмір сапасының жақсаруына, халықтың тұрмыс деңгейі бойынша жіктелуінің анағұрлым азаюына серпінді ықпалын тигізеді.

Экономикалық өсімді ынталандыру механизмін қалыптастыруды бірінші кезекте ғылымды мемлекеттің есебінен қаржыландыру мәселесі тұр. Мұнымен қатар, ғылыми-техникалық прогрестін дамуында шаруашылық субъектлерінің шығындарын арттыру қажет. Ғылыми-зерттеу жұмыстарына бюджеттен қаржыландыру 2007–2011 жж. 40% деңгейінде болса, 2013 ж. ол 50,3%-ға көтерілді. Қаржыландыру көздеріндегі өзіндік каражаттың үлесі 18,3% шамасында [9, 10].

Пайда болған қындылықтарға қарамастан, тұтастай алғанда, отандық ғылым жоғары әлеуетке ие, бұл орта мерзімді міндеттерді басым бағыттарда шешудің, өндіруші сектормен қатар, экономиканың шикізаттық емес салаларын іс жүзінде үдіретудің кепілі.

Ғылымның жоғары технологиялық өрістеріне негізделген өндіріс, өнім нарығының дамуына, зияткерлік меншіктің қорғалуына тікелей әсер етеді, инвестицияның ғылыми зерттеу және тәжірибе-конструкторлық жобалармен байланыстылығын күшайтеді.

Жалпы стратегиялық жоспарлы көрсеткішпен салыстырғанда мұнай тасымалы көлемі 2013 жылы 0,5%, газ тасымалдау көлемі 2,5% артқан. Өз кезегінде еңбек өнімділігі де 11,4% ұлғайды.

Қазіргі таңда құрлық пен теңізде геологиялық барлау жүргізу жұмыстарын күшайту, сол арқылы көмірсуге шикізаты қорын көбейту – «ҚазМұнайГаз»-дың стратегиялық дамуындағы ерекше бағыттардың бірі саналады. Ұлттық компания мен және оның стратегиялық әріптестері соңғы жылдары Каспийдің қазақстандық секторынан екі бірдей кеңіште мұнай коры табылғанын жариялаған болатын. Атальыш кен орындарындағы мұнай қоры 98,6 миллион тоннаны құрайды.

«Gaffney», «Cline Associates» сынды тәуелсіз компаниялардың есебіне жүгінсек, Каспийдің қазақстандық секторының Солтүстік Каспий жобасы қорын қоспағанда 2,37 миллиард тонна мұнай шикізатын құрауға тиіс. Ең бір қарапайым есеп пен болжам бойынша «ҚазМұнайГаз» ҮК АҚ-ның 2022 жылға қарай өндірілетін өнім көлемін 1,4 млрд. тоннаға дейін ұлғайтуға мүмкіндігі бар.

Ұлттық компанияның биылғы көрсеткіштері де көніл қуантарлықтай. Мәселен, алғашқы тоқсан қорытындысы бойынша жинақталған мұнай және газ конденсатының көлемі серіктес компаниялар мен біріккен бақылаушы үйімдердің үлесін қоса есептегендеге 5,6 миллион тоннаға жеткен, яғни, тоқсандық жоспар 101% орындалды. Мұнай өндеу көлемі – 3 миллион 571 мың тоннаны, магистралды құбыр арқылы мұнай тасымалдау көлемі – 16 миллион 947 мың тоннаны (жоспардағыдан 3% артық), теңіз арқылы мұнай тасымалдау – 2 миллион 204 мың тоннаны құраган. Табиғи газ тасымалдау көлемі – 27 миллиард 576 миллион текше метрге жетіп отыр.

Бүкіләлемдік экономикалық форумның әдістемесі бойынша тұрақты экономикалық өсімнің, соның ішінде кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін айқындастырын негізгі факторлар: ішкі экономикалық потенциал; инфрақұрылым; басқару жүйесі; ғылыми-техникалық потенциалы; еңбек ресурстары; қосылқан құн; өнімділік; корпоративтік мәдениет; FTЖК-ға кеткен шығындары, технологиялық менеджмент, ағымдағы төлем балансы және т.б. [5, 11].

Қазіргі таңда «ҚазМұнайГаз» бақылайтын Қазақстанның ірі мұнай өндеу зауыттарында оларды қайта құру және жаңғырту шенберінде инвестиациялық жобалар жүзеге асырылуда. Атальш жобалардың арқасында, 2016 жылдан бастап мұнай өндеу көлемін 19 миллион тоннаға дейін ұлғайту көзделіп отыр.

«ҚазМұнайГаз» Ұлттық компаниясы мемлекеттік және аймақтық деңгейдегі көлемді әлеуметтік жобаларды жүзеге асырумен тұрақты тұрде айналысып келе жатқанын айрықша атап өткен жән. Аймақтардың әлеуметтік инфрақұрылымын дамытумен қатар, өз жұмыскерлерінің әлеуметтік ахуалын жақсартуға да компания тарапынан үнемі көніл бөлінеді. 2012 жылды демеушілік және қайырымдылық шараларына 5 миллиард теңге, ал оған қарасты компаниялар тобы 15 миллиард 108 миллион теңге жұмсағаны осының айқын дәлелі.

Экономикалық өсімді ынталандырудың тиімді тетігін қалыптастырудың маңызды бағыттары – жоғары деңгейдегі инвестиациялық белсенділікті қамтамасыз ету, қаржылық қызметті реттеу, бағалы қағаздар нарығын қалыптастыру, қысқа және орта мерзімді болжамдар жасауды талап етеді.

Мұндай бағыттардың іске асырылуы төмендегі шаралардың нақты орындалуын қажет етеді:

- экономикалық, жоғары технологиялық үрдістері басым құрылымына көшу;
- іргелі және қолданбалы зерттеулері мемлекет және жеке меншік тарапынан қолдау;
- ғылыми зерттеулерді бюджеттік қаржыландырудың тұрақты, заңдық нормативтермен қамтамасыз ету;
- қаржы ресурстарын тиімді пайдалана отырып, адам әлеуетін инвестициялауды жетілдіру [5, 12].

Қазіргі күні химия өнеркәсібінің қалпына келуі мен даму үрдісі есебінде елдің мұнай газ секторына міндет жүктеліп отыр. Осы бағытта құттірмес шаралар көп. Заманға сай компания еліміздің негізгі мұнай өндіреу қуаттарына иелік етеді. Атырау мұнай өндіреу зауытын 99,49%, Шымкент мұнай өндіреу зауытын 49,7%, Павлодар мұнай-химия зауытын 100% қадағалап, он ыңғайға бұрып отырады. Бұл – компанияға берілген үлкен мәртебе. Аталмыш зауыттарды қайта құру мен модернизациялау Қазақстан Үкіметі анықтаған стратегиялық инвестициялық жобалар тізіміне енген. Соңдықтан да мұнай және газ химиясын жеделдете дамыту, қолданыстағы мұнай өндіреу зауыттарын қайта жөндеу, жаңа зауыттар салу, заманауи технологияларын енгізу бірінші кезектегі міндеті болып табылады.

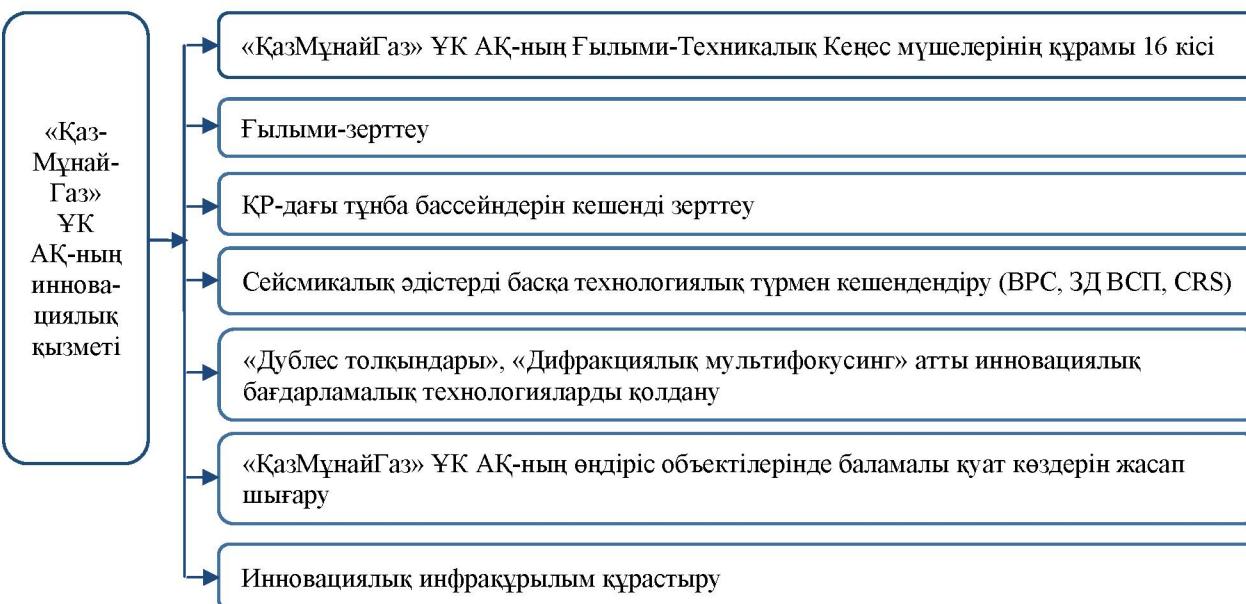
«ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның инновациялық қызметін талдау барысында ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструктивті жұмыстарды әрқашан жүзеге асырып отырғандығы байқалуда. Мысалы, «Алатау» инновациялық-технологиялық парк арнайы экономикалық аумағында 2 ғылыми-зерттеу орталығы («КИНГ» АҚ, «КБТУ» АҚ-ның) құрылышы іске асырылуда. Бұл ғылыми-зерттеу орталықтарының қызметі мұнай-газ саласында инженерлік-техникалық мамандарды даярлауға және қайта даярлауға, IT-технологиясын дамытуға бағытталады.

2014–2018 жж. «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның Инновациялық-технологиялық дамытудың стратегиясы тәмендегі кестеде қарастырылып отыр (4-кесте).

4-кесте – «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның Инновациялық-технологиялық дамытудың стратегиясы

Стратегияның міндеттері	Мақсаттық көрсеткіштері
<ul style="list-style-type: none"> - F3TKЖ (R&D) бағытын турақтандыру және дамыту; - Жаңа технологияларды трансфертеу; - Өзіндік технологиялық шешімдерді тәжірибелеу енгізу үшін кадр саясатын бекіту және дамыту; - Элемдік тәжірибелі ескере отырып, «ҚазМұнайГаз» ҰК-ның топтаратын инновациялық – технологиялық түрғыдан дамыту үшін басқару жүйесін құру. - Энергия үнемділік, экологиялық қауіпсіз технологияларды қолдау үшін қажетті жағдай қалыптастыру қажет. 	<ul style="list-style-type: none"> - Компанияның табысындағы F3TKЖ-га жумсалатын шығының үлесі – 2016 жылы 0,12%& - Инновациялық жобалардағы инвестициялардың үлесі 2016 жылы 2,29%; - Еңбек өнімділігі (негізгі қызметтөн түсケң кіріс/жұмыскерлер саны) – 34,6 млн тенге / 2016 ж.

Ескерте. «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның Инновациялық-технологиялық дамытудың стратегиясы» негізінде құрастырылды.

Ескерте. «ҚазМұнайГаз» Ұлттық Компания Акционерлік Қоғамының мәліметтері бойынша құрылды [5].

3-сурет – «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның инновациялық қызметтерінің бағыттары

«ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның жаңа мүмкіндіктері бассейндік және сандық модельге негізделген зерттеулерді мониторингіне, сондай-ақ, сейсмикалық әдіске негізделген. Бұл зерттеулер ірі бассейндердің бірі Қашаған, Қарашығанак, Теніз және Каспий маңы объектілерін игеру барысында қолданылуда. Компанияның басты стратегиялық мақсаты активтердің ұзақ мерзімді құнын арттыру жолымен акционерлік құнды көтеру және Қазақстан экономикасын жаңғыртуды қолдау мен әртаратандыруға катысады көздең отыр. «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның инновациялық қызметтерінің бағыттары төмөндегі суреттен сипатталады (3-сурет).

Корытындылар. «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның мамандары жоғары деңгейдегі біліктілікке ие және олар саланы кешенді барлауда және зерттеулерде атсалысуда. «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның геологиялық қызметінің мамандары барлау жұмыстары кезінде қазіргі заманға сай ақпараттық-физикалық жағдайды зерттеулерді Монте-Карло әдісімен және халықаралық стандарттардың есебінен технико-экономикалық бағалауларды жүзеге асыруда.

«ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ-ның инновациялық қызметі базалық индикатор ретіндегі бассейндердің зерттеулерін ғана емес, барлық сектордың толық жағдайын сипаттауға септігін тигізуде. Сонымен қатар сарапшылардың пайымдауы бойынша жақын болашақта Қазақстан жетекші мұнай өндіретің 10 мемлекеттің құрамына Күвейтпен теңесетіндігін атап отыр.

Инновациялық және инвестициялық қызметтің жаңдануы «ҚазМұнайГаз» АҚ-ның дамуын шектеп отырған факторлардың зиянды әсерін әлсірептіп, өндірістік әлеуеттің түбегейлі жаңаруын қамтамасыз етеді, барлық ресурстар шығынын азайтып, қоршаған ортаны қорғау шарттарын мұлтіксіз орындауға өнімнің дәстүрлі және жаңа түрлерін шығаруға ықпалын тигізді. Инновациялық үрдістің бұлайша қалыптасуы үшін дайындығы жетік, жоғары білікті мамандар қажет. Өйткені жаңа технологиялық жетістіктер, ресурс үнемдейтін технологиялар, еңбек өнімінің жоғары сапасы, барған сайын, адамның шығармашылық қабілетіне тәуелді болып барады. Олардың деңгейі қаншалық жоғары болса, өндіріс нәтижелері соншалық маңызды. Әлемнің жетекші мемлекеттерінде зияткерлік әлеует экономикалық өсімнің іргелі көзіне айналған. Демек, экономиканың тиімді дамуын ынталандырудың экономикалық механизмі ғылымға, жаңа технологияға, жаңа білімге, адам капиталын нәтижелі қолдануға негізделуі қажет.

ӘДЕБІЕТ

- [1] Пипия Л.К. Современные тенденции в формировании научной и инновационной политики // Инновации. – 2009. – № 12(222).
- [2] Порттер М. Конкуренция / Пер. с анг. – Издательский дом «Вильяме», 2000.
- [3] Друкер П. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. – М.; СПб.: ГМП «Форматика», 2002. – 164 с.
- [4] Хей Д., Моррис Д. Теория организации промышленности / Пер. с анг.; под ред. А. Г. Слуцкого. – СПб.: Экономическая школа, 1999. – 384 с.
- [5] «ҚазМұнайГаз» Ұлттық Компаниясы» Акционерлік Қогамының 2011–2014 жж. жылдық есебі // SPG//www.thkmg.kz
- [6] Есенутегелов А. Долгосрочная стратегия развития экономики и производительных сил в Казахстане // Аль-Пари. – 2000. – № 1-2. – С. 6.
- [7] «Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытушың 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 9 маусымдағы № 627 қаулысы. www.zakon.kz.
- [8] Қазақстан Республикасы мұнай және газ министрлігі мәлеметтері //www.mgm.gov.kz
- [9] Ильин А.И. Планирование на предприятия. – Минск, 2000. – С. 119-123.
- [10] «Справочник нефтегазовых месторождений Казахстана» Комитет геологии и недропользования.
- [11] Баймұратов О. Национальная экономическая система. – Алматы: Атамұра, 2001. – 192 с.
- [12] Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Пер с анг. – М.: ИНФРА-М, 2006.

REFERENCES

- [1] Pipija L.K.Sovremennye tendencii v formirovaniyu nauchnoj i innovacionnoj politiki. Innovacii. 2009. N 12(222).
- [2] Porter M. Konkurenca / Per s ang. Izdatel'skij dom «Vil'jame», 2000.
- [3] Druker P. Rynok: kak vyjti v lidery. Praktika i principy. M.; SPb.: GMP «Formatika», 2002. 164 p.

- [4] Hej D., Morris D. Teoriya organizacii promyshlennosti / Per s ang.; pod. red. A.G. Sluckogo. SPb.: Jekonomiceskaja shkola, 1999. 384 p.
- [5] «KazMunajGaz» Ultyk Kompanijasy» Akcionerlik Kogamynyn 2011–2014 zhzh. zhyldyk esebi // SPG//www.thkmg.kz
- [6] Esentugelov A. Dolgosrochnaja strategija razvitiija jekonomiki i proizvoditel'nyh sil v Kazahstane // Al'-Pari. 2000. N 1-2. P. 6.
- [7] «Kazakstan Respublikasyn industrijalyk-innovacijalyk damytudyn 2015–2019 zhyldarga arnalgan memlekettik bag-darlamasyn bekitu turaly» Kazakstan Respublikasyn Prezidenti Zharlygynyn zhobasy turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2014 zhylgyl 9 mausymdagы N 627 kaulysy. www.zakon.kz.
- [8] Kazakstan Respublikasy munaj zhane gaz ministrligi malemetteri //www.mgm.gov.kz
- [9] Il'in A.I. Planirovanie na predprijatija. Minsk, 2000. P. 119-123.
- [10] «Spravochnik neftegazovyh mestorozhdenij Kazahstana» Komitet geologii i nedropol'zovanija.
- [11] Bajmuratov O. Nacional'naja jekonomiceskaja sistema. Almaty: Atamura, 2001. 192 p.
- [12] Makkonell K.R., Brju S.L. Jekonomiks: principy, problemy i politika. Per s ang. M.: INFRA-M, 2006.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ В НЕФТЕГАЗОВОМ СЕКТОРЕ

С. М. Егембердиева, Н. Д. Есмагурова, А. К. Кадырбергенова

Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Ключевые слова: нефтегазовый сектор, показатели эффективности деятельности, экономическая эффективность.

Аннотация. Цель работы – На основе проведенного анализа в национальном нефтегазовом секторе изучение проблем эффективного функционирования предприятий.

Методология – обзор литературы нефтегазовой отрасли, проанализированы статистические данные Казахстана, данные нефтегазовых предприятий.

Выводы – рассмотрены направления повышение экономической эффективности деятельности нефтегазовых предприятий и инновационной деятельности. Важнейшие направления формирования эффективного механизма стимулирования экономического роста – обеспечение высокого уровня инвестиционной активности, регулирования финансовой деятельности, формирования рынка ценных бумаг, составление кратко- и среднесрочных прогнозов.

Поступила 21.06.2016 г.